

А. М. Іваницький, аспірант
кафедри цивільного права та процесу Хмельницького
університету управління та права імені Леоніда Юзькова,
адвокат

ЮРИДИЧНА ОСОБА ЯК СУБ'ЄКТ ЗВЕРНЕННЯ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Ця стаття присвячена юридичній особі як суб'єкту звернення до Європейського суду з прав людини. У статті досліджуються положення Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод щодо суб'єктного складу осіб, які мають право звертатись до Європейського суду з прав людини з індивідуальними заявами. Виокремлено, що окрім фізичних осіб та їхніх груп до Європейського суду з прав людини може звертатись і юридична особа. Однак для того щоб Європейський суд з прав людини прийняв індивідуальну заяву юридичної особи до свого провадження, вона має відповідати статусу неурядової організації. Встановлено, що положення Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод не оперує таким поняттям, як юридична особа, а поняття неурядової організації не розкривається в її змісті. Проте практика Європейського суду з прав людини розширює розуміння та сутність положень Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод і, поміж іншого, надає можливість змістовно наситити інтерпретацію поняття «неурядова організація».

Було проаналізовано законодавство України та встановлено, що в залежності від порядку створення виділяються юридичні особи приватного та публічного права. Досліджено, що у практиці Європейського суду з прав людини переважно саме юридичні особи приватного права будуть визнаватись неурядовими організаціями, хоча юридичні особи публічного права також будуть вважатись такими, що мають статус неурядових організацій, але за умови, що останні є абсолютно незалежними від волі держави, не виконують функції державного управління та першочергово не були створені для досягнення певних державно-публічних цілей. Проте дані випадки є виключенням із загального правила. Європейський суд з прав людини розрізняє та не ототожнює випадки, коли юридична особа виконує функції держави, уряду, владних повноважень (публічних функцій), та коли одним із засновників, акціонером, зокрема міноритарним, є держава, державні органи, адже така юридична особа не є автоматично представником державної влади, тобто не є державою.

З'ясовано, що для Європейського суду з прав людини не є важливим той факт, що після подачі індивідуальної заяви юридична особа розпочала процедуру банкрутства, самоліквідації або навіть уже була припинена, він не буде закривати справу щодо розгляду заяви, поданої даною юридичною особою.

Ключові слова: юридична особа, Європейський суд з прав людини, неурядова організація, практика Європейського суду з прав людини, ознаки неурядовості, Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод.

A. M. Ivanytskyi. Legal entity as a subject to appeal to the European Court of Human Rights

This article deals with a legal entity as a subject of an appeal to the European Court of Human Rights. The article explores the provisions of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms regarding the subjective composition of persons entitled to apply to the European Court of Human Rights for individual applications. It is emphasized that in addition to individuals, their groups can apply to the European Court of Human Rights as a legal entity. However, in order for the European Court of Human Rights to accept an individual application by a legal entity before its proceedings, it must be in a non-governmental organization. It is established that the provisions of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms do not operate with the concept of a legal entity, and the concept of a non-governmental organization is not disclosed in its content. However, the case-law of the European Court of Human Rights broadens the understanding and substance of the provisions of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and, inter alia, provides an opportunity to substantially saturate the interpretation of the term non-governmental organization.

The legislation of Ukraine has been analyzed and it is established that, depending on the procedure of creation, legal entities of private and public law are distinguished. It has been researched that, in the case law of the European Court of Human Rights, it is mainly private-law legal entities that will be recognized by non-governmental organizations, although public-law legal entities will also be considered to have the status of non-governmental organizations, but provided that they are completely independent of the will, they do not perform the functions of public administration and were not primarily created to achieve certain public-public goals. However, these cases are an exception to the general rule. The European Court of Human Rights distinguishes and does not identify cases where a legal entity performs the functions of a state, government, power (public functions) and when one of the founders, a shareholder, in particular a minority, is a state, public authorities, because such a legal entity is not automatically a representative of state power.

It has been found that the fact that, after filing an individual application, a legal entity has initiated bankruptcy, self-liquidation, or even has been terminated, it will not be relevant to the European Court of Human Rights will not close the case for consideration of the application filed by that legal entity.

Key words: legal entity, European Court of Human Rights, non-governmental organization, case law of the European Court of Human Rights, characteristic of non-government, Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms.

Постановка проблеми. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод (далі – Конвенція) є міжнародним договором, який, на перший погляд, гарантує та захищає основні права та свободи лише фізичних осіб. Водночас необхідно звернути увагу, що суб'єктами, які користуються захистом прав людини, є не тільки фізичні особи, адже Конвенція є «живим» правовим інструментом, який повинен тлумачитися у світлі сучасних умов. Якщо більш детально проаналізувати зміст вимог щодо суб'єктного складу заявників індивідуальних заяв до Європейського суду з прав людини (далі – Суд), який фактично є єдиним правозастосовним та правоінтерпретаційним органом положень Конвенції, виявиться, що до Суду з індивідуальними заявами, окрім фізичних осіб, їхніх груп, можуть звертатись також і юридичні особи. Проте у самій Конвенції не закріплюється таке право на звернення саме за юридичними особами в тому класичному правовому значенні, яке закріплене за такими утвореннями у вітчизняному законодавстві або правовій доктрині. Конвенція надає таке право на звернення до Суду саме неурядовим організаціям, проте не визначає ознаки або характеристики таких утворень. Саме тому важливим є визначення поняття та змісту терміна «юридична особа» в контексті Конвенції через призму наявності правосуб'єктності таких осіб звертатись до Суду за захистом своїх порушених прав та інтересів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням процедури звернення особи, в тому числі юридичної особи, з індивідуальною заявою про порушення її прав та свобод до Суду і проблематики її правосуб'єктності як суб'єкта звернення до Суду досліджували такі науковці: А.Х. Ашадідзе, З.П. Бортновська, Н.Г. Горобець, О.С. Данелія, Б.П. Карнаух, М.О. Куц, Д.В. Новіков, П.О. Селезень, О.Є. Юркіна, А.А. Яковлев та інші. Проте, незважаючи на значну кількість наукових праць із вказаних проблем, особливості визначення основних ознак та характеристик юридичної особи як неурядової організації, яка має право звертатися з індивідуальною заявою до Суду, в наукових джерелах не було предметом наукових розвідок.

Мета статті – дослідити практику Суду на предмет прийнятності індивідуальних заяв від юридичних осіб та виокремити основні ознаки неурядовості, яким мають відповідати дані особи, щоб Суд прийняв їхню заяву до свого провадження.

Виклад основного матеріалу. Якщо говорити про суб'єктний склад заявників до Суду, то виходячи зі змісту статті 34 Конвенції [18], юридичні особи можуть бути заявниками, лише будучи в статусі неурядових організацій, тобто юридичні особи публічного права, а саме державні, урядові підприємства, установи, організації, позбавлені права звертатись до суду за захистом свого порушеного права. На перший погляд, дія Конвенції на даних юридичних осіб не поширюється.

Разом із тим варто зауважити, що за певних обставин, якщо навіть юридична особа формально є публічною, вона може розглядатись як особа приватного права в розумінні Конвенції, але лише за умови, якщо її діяльність та цілі не дозволяють визначити її як юридичну особу публічного права, яка діє в інтересах державного управління [11].

На думку Суду, юридичні особи публічного права, наприклад, публічні корпорації та урядові організації, будуть вважатися такими, що мають статус неурядових організацій, але за умови, що останні є абсолютно незалежними від волі держави, не виконують функцій державного управління та першочергово не були створені для досягнення певних державно-публічних цілей. Водночас дані випадки є виключенням із загального правила, яке міститься у статті 34 Конвенції [18].

Варто відмітити, що Суд під час розгляду заяв самостійно визначає, чи може бути заявник визнаний неурядовою організацією. Зокрема, у справі «Антільська комуна проти Франції» (*The Municipal Section Antilly v. France*) [13], досліджуючи питання, чи може визнаватись комуна неурядовою організацією відповідно до умов Конвенції, Суд звернув увагу, що одним із призначень створення комуни є участь в управлінні колективним майном і правами її жителів. Тому Суд визнав, що комуна є юридичною особою публічного права, яка здійснює частину державної влади та має бути визначена як урядова організація в цілях статті 34 Конвенції.

Натомість у справі «Святі Чоловічі Монастирі проти Греції» (*The Holy Monasteries v. Greece*) [11] Суд визнав, що монастир не може бути визнаний урядовою організацією з метою статті 34 Конвенції, оскільки його цілі духовні й не пов'язані з цілями державного управління.

Поміж іншого, зазначаємо, що деякі науковці [16, с. 49] схилиються до позиції, що стаття 34 Конвенції не визнає чітко коло організацій, які можуть підпадати під поняття «неурядові організації». Водночас вважаємо, що Суд у своїй практиці дійшов висновку, що неурядові організації – це будь-які організації, які не здійснюють владних повноважень (публічних функцій) і не є державами.

Водночас зазначаємо, що поняття «юридична особа» відповідно до положення Цивільного кодексу (далі – ЦК) України [22] – це організація, створена і зареєстрована у встановленому законом порядку. Юридична особа наділяється цивільною правоздатністю і дієздатністю, може бути позивачем та відповідачем у суді. Юридичні особи можуть створюватись у формі товариств, установ та в інших формах, установлених законом.

Товариством є організація, створена шляхом об'єднання осіб (учасників), які мають право участі в цьому товаристві. Товариство може бути створено однією особою, якщо інше не встановлено законом. Товариства поділяються на підприємницькі та непідприємницькі. Установою є організація, створена однією

або кількома особами (засновниками), які не беруть участі в управлінні нею, шляхом об'єднання (виділення) їхнього майна для досягнення мети, визначеної засновниками, за рахунок цього майна. Особливості правового статусу окремих видів установ встановлюються законом.

Вітчизняне законодавство закріплює, що залежно від порядку створення юридичних осіб останні поділяються на юридичних осіб приватного права та юридичних осіб публічного права. Юридичні особи публічного права – державні підприємства, установи, організації тощо, приватного – усі інші юридичні особи, які створюються не державою та її органами, як правило, для отримання прибутку.

Нормативно-правовими підставами виділення і систематизації юридичних осіб публічного і приватного права стали положення статті 81 ЦК України [22]. Водночас поділ на юридичних осіб публічного права і юридичних осіб приватного права відбувається залежно від порядку їх створення. Юридична особа приватного права створюється на підставі установчих документів або на підставі модельного статуту в порядку, визначеному законом. Юридична особа публічного права створюється розпорядчим актом Президента України, органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування.

Водночас, на думку Л.Ю. Снісаренко [21], законодавцем зміст поняття «створення» визначений не досить коректно, оскільки установчі документи є не підставою створення, а підставою діяльності юридичної особи як публічного, так і приватного права. Так, державні підприємства, які, виходячи зі змісту статті 81 ЦК України, мають бути віднесені до юридичних осіб публічного права, створюються на підставі розпорядчого акту, а діють на підставі статутів (установчих документів), які затверджуються тим самим розпорядчим актом. Крім того, формальне створення на підставі розпорядчого акту не завжди визначає реалізацію публічних інтересів у діяльності юридичної особи. Поділ юридичних осіб на юридичних осіб публічного і приватного права насамперед має визначити саме для держави та територіальних громад, яку функцію – публічну чи приватну – виконує створена ними юридична особа, оскільки сьогодні через відсутність такого критерію виникає чимало питань щодо визначення правового статусу тих чи інших юридичних осіб, створених органами державної влади [19, с. 27].

Отже, можливо дійти висновку, що в чинному законодавстві відсутні чіткі критерії визначення юридичних осіб публічного і приватного права. Тому, не відкидаючи необхідності самого поділу юридичних осіб на юридичних осіб приватного і публічного права, слід визнати, що відповідна норма вимагає деталізації і визначення чітких переліків тих юридичних осіб, які відносяться, відповідно, до юридичних осіб приватного права і юридичних осіб публічного права. Зокрема, як стверджує Л.Ю. Снісаренко [21], на підставі формального критерію заснування в розпорядчому порядку органом держави виводяться з кола суб'єктів звернення до Суду державні комерційні підприємства, які далеко не завжди реалізують публічні функції, а також акціонерні товариства, утворені шляхом акціонування державних підприємств, акції яких були відчужені державою, але остання в особі уповноваженого органу формально числиться засновником такого товариства. Водночас варто зазначити, що для Суду важливим є фактор, щоб юридична особа не виконувала функції держави, уряду, владних повноважень (публічних функцій), а не той факт, що одним із засновників, акціонером, зокрема міноритарним, є держава, державні органи, адже така юридична особа не є автоматично представником державної влади, тобто не є державою. Тому, на нашу думку, вищезазначена наукова позиція не відповідає дійсній практиці Суду.

Крім того, зазначаємо, що відсутність визнання за заявником статусу юридичної особи відповідно до національного законодавства не заважає йому звертатися до Суду. У справі «Католицька церква Канеа проти Греції» (*Canea Catholic Church v. Greece*) [9] національний суд виніс рішення про те, що церква як заявник не володіла правосуб'єктністю в системі законодавства Греції, чим було викликане відхилення її позову про визнання права власності. Водночас Суд указав, що це завдало шкоду змісту права доступу до правосуддя, і що відсутність у особи юридично закріпленого статусу юридичної особи, відповідно до внутрішнього законодавства Греції, не впливає на її дієздатність до звернення до Суду як неурядової організації.

Тому, аналізуючи вітчизняне законодавство, в якому відсутнє легальне визначення неурядової організації, зазначаємо, що в аспекті статті 34 Конвенції право на звернення до Суду юридичної особи як неурядової організації можуть мати громадські об'єднання, організації, добровільні об'єднання фізичних осіб та/або юридичних осіб приватного права для здійснення та захисту прав і свобод, які створюються для задоволення суспільних, економічних, соціальних, культурних, екологічних та інших інтересів, зокрема, можуть створюватись у формі товариства, установи, спілки, ліги, благодійної організації, фонду, фундації, об'єднання тощо [20].

Окремо можна виділити категорію справ, що стосуються захисту інтересів юридичних осіб, які припинили своє існування, наприклад, справи «Капітал Банк АД проти Болгарії» (*Capital Bank AD v. Bulgaria*) [2], «ВАН «Нафтова компанія ЮКОС» проти Росії» (*ОАО Neftyanaya kompaniya Yukos v. Russia*) [4].

У рішенні по справі «Капітал Банк АД проти Болгарії» (*Capital Bank AD v. Bulgaria*) [2] Уряд просив Суд вилучити заяву даного заявника з реєстру справ на підставі статті 37 Конвенції, оскільки заявник не мав юридичного статусу, був виключений з реєстру компаній, а отже, не існував. Однак Суд не погодився з доводами Уряду, зазначивши, що скарга була подана від імені заявника головою і заступником голови ради

директорів і акціонерів. В ухвалі щодо прийнятності скарги Суд погодився, що в даних обставинах скарга визнається прийнятною, з урахуванням статті 34 Конвенції, яка гарантує дійсні й ефективні права, а не теоретичні й ілюзорні.

В ухвалі щодо прийнятності скарги ВАТ «Нафтова компанія ЮКОС» (ОАО Neftyanaya kompaniya YUKOS v. Russia) [4] Суд вказав, що справи про захист прав людини, що розглядаються Судом, зазвичай мають моральний складник, який повинен враховуватися під час прийняття рішення про продовження розгляду скарги після того, як заявник припинив своє існування. Водночас виключення з розгляду Судом скарги юридичної особи, яка ліквідувалась, за таких обставин підірве саму суть індивідуальних заяв, поданих компаніями, оскільки дасть надію урядам, що такі компанії будуть позбавлені права на розгляд Судом їхньої скарги, поданої станом на той момент, коли вони ще юридично існували.

У рішенні по справі «Пайн Волей Девелопментс Лтд та інші проти Ірландії» (Valley Developments Ltd. and Others v. Ireland) [5] Суд вказав, що визнання компанії банкрутом не позбавляє її права на звернення до Суду від власного імені, адже юридична неспроможність не повинна обмежувати право, що надається будь-якій особі на підставі статті 34 Конвенції. Також Судом було розглянуто скаргу компанії, що знаходиться в процесі ліквідації [1].

Таким чином, згідно з практикою Суду, якщо після подачі скарги юридична особа розпочала процедуру банкрутства, самоліквідації або навіть вже була припинена, Суд не закриває справу щодо розгляду скарги, поданої нею. На нашу думку, дані дії Суду можливо обґрунтувати як захист прав та інтересів засновників, акціонерів даної юридичної особи, яка навіть за умови припинення має важливу економічну цінність для них.

Водночас норми українського права істотно відрізняються від норм, вироблених прецедентною практикою Суду. Наприклад, припинення юридичної особи, яка була однією зі сторін у справі, якщо спірні правовідносини не допускають правонаступництва, є підставою до закриття провадження у справі на підставі пункту 7 частини першої статті 255 Цивільного процесуального кодексу України [23].

Тому можливо дійти умовиводу, що обмеження в статті 34 Конвенції [18] можливостей звернення до Суду лише юридичних осіб у статусі неурядових організацій, у разі якщо ми говоримо про юридичних осіб, обґрунтовується самою метою прийняття даної Конвенції – забезпечення державами-членами Конвенції прав та свобод, які закріплені в ній та, відповідно, надання індивідам можливості позиватися до Суду лише щодо певної держави-учасниці. Даний публічно-правовий судовий захист у Суді пов'язаний з перевіркою останнім виконання державою-учасницею Конвенції зобов'язань за публічно-правовим міжнародним договором. Тому однією зі сторін обов'язково буде держава, під юрисдикцією якої мали місце оскаржувані правовідносини. Тобто презюмується, що урядові організації як складники державного апарату, механізму не можуть звертатись до Суду за захистом своїх прав та інтересів. У даному випадку будуть використовуватись певні внутрішньодержавні способи відновлення, захисту порушених прав та інтересів.

Також на основі практики Суду ми можемо сформувати такий перелік статей Конвенції та/або Протоколів до неї, за якими юридичні особи у статусі неурядових організацій вправі звертатися з індивідуальною заявою до Суду у випадку порушення у відношенні даних юридичних осіб, прав, свобод, закріплених у положеннях Конвенції та/або Протоколах до неї, та по яких Суд визнає даних юридичних осіб потерпілими: стаття 6 (право на справедливий суд) Конвенції [7]; стаття 9 (свобода думки, совісті та релігії) Конвенції [12]; стаття 10 (свобода вираження поглядів) Конвенції [14]; стаття 11 (свобода зібрань та об'єднання) Конвенції [6]; стаття 13 (право на ефективний засіб юридичного захисту) Конвенції [3]; стаття 1 (захист власності) Першого протоколу до Конвенції [8] тощо.

Поряд із цим зазначаємо, що в теорії існує дві концепції щодо опосередкованого захисту основоположних прав юридичних осіб [15, с. 371]. За першою концепцією – «індивідуалізації або зняття корпоративного захисту» – права юридичної особи та права її учасників вважаються єдиними. У цьому випадку діяння держави, яке порушує певні права, стосується однаково як юридичної особи, так і її учасників. Таким чином, вважається, що корпоративний захист («corporate veil») – принцип, за яким юридичні права та обов'язки юридичної особи є окремими від прав та обов'язків її учасників – знімається. Результатом застосування такого принципу є те, що обов'язкова підстава для прийняття позову про порушення прав судом – вичерпання всіх національних засобів захисту одним із позивачів (юридичною особою чи її учасником) – вважається єдиною для обох. Відповідно до другого підходу, дія або бездіяльність держави, яка призвела до порушення прав юридичної особи, може також одночасно містити порушення прав фізичних осіб – її учасників. Відповідно, порушення проти компанії та порушення проти причетних фізичних осіб становлять окремі правопорушення [17, с. 33–34].

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Підсумовуючи результати даного дослідження, варто зазначити, що юридична особа, відповідно до положень Конвенції, нарівні з фізичними особами, групами фізичних осіб має право звертатись до Суду за захистом свого порушеного права. Однак головна вимога Конвенції до юридичної особи – вона повинна мати статус неурядової організації. У результаті даного дослідження можливо виокремити такі ознаки неурядовості, яким мають відповідати юридичні особи в розумінні практики Суду: цілі та мета створення не мають бути пов'язані з державним, публічним управлінням; не здійснюються функції державної влади, державного управління, публічного управління або їхня частина; залежно від порядку створення це – юридична особа приватного

права. Проте якщо юридична особа не відповідає будь-якій одній із перших двох ознак, Суд автоматично признає дану особу урядовою організацією та визнає її заяву непринятною за суб'єктивним критерієм. Водночас якщо юридична особа є юридичною особою публічного права, Суд може зважити на дотримання перших двох ознак неурядовості та визнати таку заяву юридичної особи прийнятною до розгляду. Однак це є виключенням, а не правилом Суду.

Також незалежно від статусу в національному законодавстві Суд самостійно досліджує, чи є юридична особа неурядовою організацією для цілей застосування Конвенції, її національний статус для нього не відіграє вирішальну роль. Водночас навіть якщо суб'єкт не має статусу юридичної особи, відповідно до внутрішнього законодавства він може бути визнаним неурядовою організацією для цілей статті 34 Конвенції.

Список використаних джерел:

1. Case of Buffalo S.r.l. in liquidation v. Italy (Application no. 38746/97) 03 July 2003. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-183992> (дата звернення: 13.04.2020).
2. Case of Capital Bank AD v. Bulgaria (Application no. 49429/99) 24 November 2005. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-71299> (дата звернення: 13.04.2020).
3. Case of Kooperativ Kakhovskiy-5 v. Ukraine (Application no. 20728/04) 19 February 2009. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-91391> (дата звернення: 13.04.2020).
4. Case of OAO Neftyanaya Kompaniya YUKOS v. Russia (Application no. 14902/04) 20 September 2011. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-106308> (дата звернення: 13.04.2020).
5. Case of Pine Valley Developments Ltd. and Others v. Ireland (Application no. 12742/87) 29 November 1991. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57711> (дата звернення: 13.04.2020).
6. Case of Plattform «Ärzte für das Leben» v. Austria (Application no. 10126/82) 21 June 1988. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57558> (дата звернення: 13.04.2020).
7. Case of Sovtransavto Holding v. Ukraine (Application no. 48553/99) 25 July 2002. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60634> (дата звернення: 13.04.2020).
8. Case of Svit Rozvag, TOV and Others v. Ukraine (Applications nos. 13290/11 and 2 others) 27 June 2019. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-193994> (дата звернення: 13.04.2020).
9. Case of the Canea catholic church v. Greece (Application n. 143/1996/762/963) 16 December 1997. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58124> (дата звернення: 13.04.2020).
10. Case of The Holy Monasteries v. Greece (Article 50) (10/1993/405/483–484) 1 September 1997. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58180> (дата звернення: 13.04.2020).
11. Case of The Holy Monasteries v. Greece (Application no. 13092/87; 13984/88) 09 December 1994. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-57906> (дата звернення: 13.04.2020).
12. Case of the Moscow branch of the Salvation Army v. Russia (Application no. 72881/01) 5 October 2006. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-77249> (дата звернення: 13.04.2020).
13. Case of The Municipal Section Antilly v. France (Application no. 45129/98) 23 November 1999. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-5648&filename=001-5648.pdf> (дата звернення: 13.04.2020).
14. Case of the Sunday Times v. the United Kingdom (Application no. 6538/74) 26 April 1979. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57584> (дата звернення: 13.04.2020).
15. Piet Hein van Kempen. The Recognition of Legal Persons in International Human Rights Instruments: Protection Against and Through Criminal Justice. *Comparative Perspectives on Law and Justice*. 2011. № 9. P. 355–389.
16. Абашидзе А.Х. Право Совета Европы. Конвенция о защите прав человека и основных свобод : учебное пособие. Москва, 2007. 303 с.
17. Данелія О.С. Правосуб'єктність юридичної особи як суб'єкта Європейського суду з прав людини : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Київ, 2017. 202 с.
18. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод від 04.11.1950 року / Рада Європи. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 13.04.2020).
19. Кучеренко І.М. Організаційно-правові форми юридичних осіб приватного права : монографія. Київ, 2004. 328 с.
20. Про громадські об'єднання: Закон України від 22.03.2012 року № 4572-VI / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17> (дата звернення: 13.04.2020).
21. Снісаренко Л.Ю. Захист прав юридичних осіб в контексті Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2018. № 5. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/5_2018/36.pdf (дата звернення: 13.04.2020).
22. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 року № 435-IV / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 13.04.2020).
23. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 року № 1618-IV / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (дата звернення: 13.04.2020).